

## Творчість Т. Шевченка в рецепції М. Петрова та О. Огоновського: до проблеми становлення шевченкознавства

У статті встановлено, що перші наукові роботи з історії української літератури – написані російською мовою «Нариси з історії української літератури XIX століття» М. Петрова та українськомовна «Історія літератури руської» О. Огоновського – вузлові щодо окреслення суспільно-політичної, культурної, мовної та літературознавчої ситуації в Україні 1880–1890-х рр. М. Петров представляє «компромісну»/«еклектичну» позицію: він наводить докази панславистської світоглядної орієнтації Т. Шевченка з домінуванням симпатій до Росії та обґрунтовує думку про інтенсивний вплив імперського письменства на Кобзаря та всю українську літературу. Натомість О. Огоновський доводить самостійність і органічність української культури. Згідно з його концепцією творчість Т. Шевченка ґрунтується на національних українських традиціях і знакова для України.

**Ключові слова:** Т. Шевченко, історія української літератури, рецепція, методологія, національне питання, культурно-історична школа, антипозитивистський злам.

**Постановка наукової проблеми та її значення.** Наприкінці XIX ст. з'явилися комплексні наукові роботи з історії української літератури, що засвідчили утвердження українського літературознавства як науки та історії літератури як його галузі. Показово, що перші спроби систематичного аналізу літературного процесу були здійснені майже одночасно – з інтервалом у кілька років – на українських територіях, підпорядкованих Росії та Австро-Угорщині, і презентувалися, відповідно, російсько- та українськомовними виданнями. Так, на початку 1884 р. вийшли друком «Очерки истории украинской литературы XIX столѣтія / Нариси з історії української літератури XIX століття» професора Київської духовної академії *Миколи Петрова* (1840–1921),<sup>1</sup> які вважають «першою авторською версією нового українського письменства» [1, с. 3].

Представник західноукраїнської літературознавчої думки професор Львівського університету *Омелян Огоновський* (1833–1894)<sup>2</sup> так і не встиг завершити «Історію літератури руської» – першу повну історію української літератури. З 1886 р. окремі частини цієї праці публікували в «Зорі»; упродовж 1887–1894 рр. було здійснено її окреме видання в чотирьох томах шести частинах (1 т. – 1887 р.; 2 т. у 2-х ч. – 1889 р.; 3 т. у 2-х ч. – 1891 р.; 4 т. – 1894 р.). У першому томі було представлено давню і середню добу української літератури (від початків до кінця XVIII ст.). Нову епоху (XIX ст.) О. Огоновський розглянув крізь призму літературних родів: у другому томі схарактеризовано «поезію» (ліричну, епічну, драматичну); у третьому – «прозу»; у четвертому, роботу над яким обірвала смерть автора, – «етнографію» (українське літературознавство).<sup>3</sup>

Звісно, обидва підручники мали чимало методологічних хиб: канонізація письменників «другого ряду», надмірна біо- та бібліографічність, фрагментарність, тяжіння до описовості, неглибокий аналіз текстів, а то й просто виклад їхнього змісту, ігнорування поетикально-стильових особливостей ху-

---

© Головій О., 2014

<sup>1</sup> М. Петров за походженням росіянин – він народився в Костромській губернії. Після закінчення Костромської семінарії здобував освіту в Київській духовній академії. З 1870 р. працював у цьому навчальному закладі. Молоді роки М. Петров провів на Волині – з 1865-го до 1870 р. викладав у Волинській духовній семінарії в Кременці [1].

<sup>2</sup> О. Огоновський родом із с. Григорова на Рогатинщині (Івано-Франківська область). Після здобуття початкової освіти в Бережанах навчався у Львові. 1867 р. очолив кафедру руської філології у Львівському університеті; у цьому навчальному закладі працював упродовж життя. О. Огоновський займав активну громадську позицію: був діяльним членом Руського товариства педагогічного, став одним із засновників «Просвіти», Народної ради та Наукового товариства імені Т. Шевченка. Як науковець відомий мовознавчими та літературознавчими працями; невід'ємний складник його спадщини – белетристика [2].

<sup>3</sup> Обраний О. Огоновським спосіб систематизації матеріалу – данина класичній поетикальній традиції – викликав шквал критики. Визначальність формальних ознак унеможлилювала повне розкриття закономірностей літературного процесу, крім того, втрачалася цілісність «портрета» письменника, який успішно працював у кількох літературних родах (наприклад, прозу й поезію І. Франка розглянуто в різних томах). У 1920-х рр. аналогічний спосіб структурування «Підручника історії української літератури» використав О. Дорошкевич.

дожньої тканини, рясне цитування, нелогічна структурованість, відсутність чітких висновків, недовраховання тогочасних літературно-критичних оцінок, невмотивованість періодизацій, ігнорування західноєвропейського літературного контексту та основних закономірностей розвитку української літератури і т. д. Попри це, обидві праці опинилися в центрі літературознавчого дискурсу й викликали широкий резонанс і в Україні, і на теренах Росії. Наприклад, лише за 1884 р. у пресі з'явилося одинадцять відгуків на «Нариси...» М. Петрова (серед них роботи В. Антоновича, В. Горленка, О. Кониського, І. Новицького), а 1888 р. вийшла друком ґрунтовна рецензія М. Дашкевича («Отзыв о сочинении г. Петрова “Очерки истории украинской литературы XIX столетия”»).<sup>4</sup> Дискусія точилася навколо «Історії руської літератури» О. Огоновського (відгуки І. Франка, М. Сумцова та ін.). Найгостріша й найменш аргументована критика була з боку російського літературознавця О. Пипіна; на його розгромну рецензію «Особая история русской литературы» (1890, «Вестник Европы») український дослідник відповів статтею «Моему критикові» (1890, Львів), у якій довів безпідставність основного масиву опонентських закидів.

**Аналіз досліджень цієї проблеми.** Зі здобуттям Україною незалежності розпочався процес «реанімування» забутої в часи СРСР наукової спадщини М. Петрова. Так, 1994 р. В. Микитась та Н. Микитась упорядкували бібліографічний довідник «Академік Микола Іванович Петров (1840–1921)»; 2004-го в межах серії «Пам'ятки історичної думки України» було видано книгу «Петров Микола. Скрижалі пам'яті» (упорядники В. Ульяновський, І. Карсим), додатком до якої стало видання понад 300 листів ученого. Науковій діяльності М. Петрова присвячено дисертації С. Сохань «Бібліотечно-археографічна діяльність М. І. Петрова (1840–1921)» (К., 2003) та М. Бухальської «Наукова діяльність та історико-культурна спадщина академіка Миколи Петрова (друга половина XIX – початок XX століття)» (К., 2006). Про Петрова-літературознавця опублікувала кілька статей Н. Поклад («Літописець без лукавого мудрствування», «Став сином України»). Особливий внесок у дослідження літературознавчої спадщини М. Петрова зробила Г. Александрова – автор передмови і приміток до перевидання його «Нарисів...» [7]. Вона ж упорядкувала й перевидання рецензії М. Дашкевича [4].

Західноукраїнська літературознавча думка кінця XIX – перших десятиліть XX ст. презентувала кілька видань, присвячених постаті О. Огоновського; серед них дослідження О. Макарушки «Омельян Огоновський: его жите і діяльність» (Львів, 1895), брошурки К. Чеховича «Омельян Огоновський як історик літератури» (Львів, 1937) та М. Возняка «Ватрослав Ягіч про спір Пипіна з Огоновським» (Львів, 1939), низка статей. У радянському літературознавстві на науковий доробок відомого львівського професора було накладено непорушне табу. Натомість емігрантська критика не втрачала інтересу до його постаті: у Вінніпезі 1950 р. вийшла друком робота Л. Білецького «Омельян Огоновський», а в Мюнхені вже аж 1991 р. відомий славіст О. Горбач здійснив фотопередрук «Історії...» О. Огоновського [6] і поширив його на території України.

Сучасна філологія не залишає поза увагою постать О. Огоновського: досліджують мовознавчий доробок вченого (наприклад, статті Г. Василевича «Омельян Огоновський – оборонець прав рідної мови в Галичині» та М. Лесюка «Грамматика О. Огоновського “Studien auf dem Gebiete der rutheni shen Sprache” і її роль у розвитку літературної мови Галичини»); чимало студій присвячено аналізу його літературознавчих поглядів, серед яких дослідження М. Гнатюка [3], Л. Демської-Будзуляк [5], М. Сулими («Українське бароко в оцінці Омеляна Огоновського») та ін. Окремо варто відзначити В. Микитюка – автора дисертації «Літературна і наукова спадщина Омеляна Огоновського» (Львів, 1995), монографії «Іван Франко та Омелян Огоновський: мовчання і діалог» (Львів, 2000) та низки статей, присвячених західноукраїнському вченому.

**Мета статті.** Як бачимо, у сучасному літературознавстві науковий інтерес до постатей М. Петрова та О. Огоновського зростає. У цьому дослідженні спробуємо проаналізувати їх роботи з історії української літератури як етапні в літературознавчому дискурсі й надзвичайно показові в контексті проблеми зв'язку між суспільно-політичною ситуацією в Україні та розвитком науки. При цьому

<sup>4</sup> 1884 р. М. Петров подав «Нариси...» до Санкт-Петербурзької імператорської академії наук задля здобуття Уваровської премії. Упродовж чотирьох років її рецензував професор Київського університету Св. Володимира Микола Дашкевич. «Відгук...» вийшов ґрунтовнішим за рецензовану працю, премію було поділено між двома авторами [1, с. 5; 4].

звернемо увагу на специфіку рецепції обома дослідниками постаті основоположника української літератури, «апостола правди і науки» (О. Огоновський) Тараса Шевченка, чим долучимося до актуальної в рік відзначення 200-ліття з дня народження Кобзаря проблеми становлення шевченкознавства.

**Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження.** Незважаючи на романтичне спрямування творчості Т. Шевченка, М. Петров розглянув його доробок у межах п'ятого періоду в історії літератури – «українське слов'янофільство і його представники». Науковець аргументував такий підхід тим, що будь-який талановитий митець XIX ст. не міг тривалий час залишатися в межах романтизму й неминуче еволюціонував у напрямі «українського націоналізму» або «українського слов'янофільства». Відповідно, у «Нарисах...» М. Петрова період «романтико-художньої української літератури» представляли імена О. Афанасьєва-Чужбинського, Л. Боровиковського, Н. Забіли, А. Метлинського, М. Петренка – «головним чином незначних поетів, яких часто замовчують критики...»<sup>5</sup> [7, с. 128]. Як бачимо, М. Петров поставив на один щабель явища естетико-літературні (романтизм) і суспільно-світоглядні (націоналізм, слов'янофільство). Унаслідок такого еkleктизму, по-перше, український романтизм було зведено до рівня периферійної маловартісної художньої течії; по-друге, було проігноровано проблему домінанти й еволюції ідіостилю Т. Шевченка, як і багатьох інших письменників. Якщо рання творчість Кобзаря романтична, то в якому художньому річищі вона розвивалася? Тези про посилення «соціального аспекту» у творчості «зрілого» Т. Шевченка дослідник не розвинув і в питанні творчого методу Кобзаря до однозначного висновку так і не прийшов. Визначився він лише зі світоглядною домінантою Т. Шевченка – панславізм; кризь призму «розвитку цього світогляду» [7, с. 333] розглянув творчий доробок поета.

Згідно з концепцією М. Петрова перший етап творчості Кобзаря означений появою написаних «у романтичному стилі Козлова і Жуковського» [7, с. 326] дебютних балад «Причинна», «Утоплена», «Русалка» та «Тополя». Їхня характеристика обмежується викладом змісту. Елементами аналізу можна вважати хіба що роздуми «психоаналітичного» типу: на переконання дослідника, у «Русалці» та «Утопленій» виступають на перший план похмурі образи злої мачухи й рідної матері, оскільки в дитинстві Тарас чимало натерпівся від другої дружини батька «і міг отримати від неї живі фарби для зображення героїнь своїх балад» [7, с. 335]. На автобіографічній основі ранніх творів поета наголошено й у висновку: «Очевидно, що в розглянутих баладах («Тополя», «Причинна») козак, який покинув батьківщину і кохану дівчину, є не хто інший, як сам Шевченко. Він виразив у поетичних образах свій сум за батьківщиною та чорнобровими українськими дівчатами» [7, с. 335]. «Наївно-психоаналітичні» спостереження характерні для стану тогочасного літературознавства. Саме в такому ракурсі представники культурно-історичної школи розглядали специфіку впливу біографії на художню спадщину письменників. Глибше розуміння взаємодії життєвих фактів і творчості відчутне в дослідженнях представників психологічної школи, однак у сферу «духовної біографії» автора як сховок глибинних творчих інтенцій наважалися зазірнути лише психоаналітики XX ст.

Згідно з поглядами М. Петрова, другий – перехідний/межовий – період творчості Т. Шевченка позначений авторськими прагненнями вийти за межі особистісних переживань та зобразити «те горе, яке пов'язане із соціальними привілеями і пригнобленням класу класом» [7, с. 336]. За спостереженнями дослідника, у романтичних творах цієї групи («Катерина», «Наймичка» і т. д.) з'являються типологічно близькі образи суспільно детермінованих героїв, як, скажімо, образ покритки, що «прямо витікає з існуючих у житті соціальних відносин» [7, с. 337]. На думку науковця, ідейно-стильовий дуалізм був помітний уже в ранній «Русалці»: у романтичну сюжетно-образну основу не вписувався образ надто приземленої матері.

Характеризуючи третій пласт Шевченкової художньої спадщини – «козацькі» поеми «Гайдамаки», «Гамалія», «Микита Гайдай», «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Невільник», «Чернець» та ін., М. Петров як представник панівної в другій половині XIX ст. культурно-історичної школи намагається наголосити на їх правдивості і цим самим відмежувати Кобзаря від романтиків. Так, дослідник доводить, що під час написання творів на козацьку тематику Т. Шевченко як джерелами користувався історично достовірними «Історією Малої Росії...» Д. Бантиша-Каменського, «Історією Русів» та літописами. У дусі матеріалістично-позитивістської епохи він ледве не ототожнює художній твір

---

<sup>5</sup> Особливості оригінального правопису під час перекладу не збережено.

та історичний документ; із жалем зазначає, що через недостатню обізнаність із фактами історії «майже в кожній історичній поемі Шевченка є дрібні фактичні помилки» [7, с. 342], як-от: Підкова й Гамалія не могли здійснювати походів на Царгород і Скутар; вибори гетьманів Лободи та Наливайка зображені без відповідності реальним подіям; хронотоп поеми «Гайдамаки» неточний. Попри все, М. Петров висловлює вітху з того, що «деякі риси історичних творів Шевченка виявляються правдивими [совершенно верными] при перевірці доступними нам тепер історичними фактами» [7, с. 344]: із творів Кобзаря можна сформулювати повне уявлення про уклад Запорізької Січі, суперечності періоду Руїни тощо. Як бачимо, при аналізі дослідник указує на ті аспекти Шевченкових творів, які не мають жодного стосунку до естетичного виміру тексту. До речі, серед творів цієї групи М. Петров найвищу оцінку дає «Гайдамакам», але при цьому не мотивує її: відтворивши зміст поеми, перераховує історичні неточності, які, на його думку, не нівелюють ефекту правдивості відтворення Т. Шевченком суспільного укладу в Україні XVIII ст. [7, с. 345–347].

За М. Петровим, четвертий прошарок творчості Т. Шевченка складають «Кавказ», «Невільник», «Сон», «Заповіт», «Холодний яр», «Чигирин», «Суботів», «Послання до живих, мертвих і ненароджених земляків моїх», «Іван Гус» тощо, у яких на повну силу зартикулювано антикріпосницькі ідеї. Через тенденційність ці поеми «не з'являлися в повному вигляді в російському друці» [7, с. 349], тому дослідник лише побіжно згадав їх у «Начерках...».

М. Петров виокремив як п'ятий пласт художнього доробку Т. Шевченка російськомовні повісті. Після лаконічного викладу їхнього змісту дослідник звернувся до проблеми їхньої рецепції авторитетними критиками: розгромних оцінок О. Котляревського («какие бледные, бесцветные создания!») та поблажливішого висновку М. Костомарова, який відзначив мелодраматизм, недомовки, повтори Шевченкової прози. Не підтримуючи й не спростовуючи літературознавчих зауваг, М. Петров зазначив, що російськомовні повісті «мають немаловажне значення для визначення повноти світогляду Шевченка і його національних симпатій» [7, с. 354–355]. Характеризуючи ці «симпатії», він спроектував дослідження в мовно-культурну й національно-політичну площину, долучаючись до полеміки про статус української мови та літератури.

У другій половині XIX ст., попри появу все нових мистецьки довершених українськомовних творів та зростання національної усвідомленості української літератури, наше письменство і далі розглядали як провінційний додаток до літератури імперської. Як наслідок, згідно з влучним спостереженням Л. Демської-Будзуляк, «українське літературознавство кінця XIX ст. часто замість роздумів над сутністю літератури – центрального питання європейського літературознавства періоду антипозитивістського зламу – змушене було ще доводити легітимність самого об'єкта свого дослідження» [5, с. 9]. І критики першої половини XIX ст. в оглядових статтях (показові дослідження М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша), і літературознавці кінця XIX ст. в узагальнених «історіях» українського письменства не могли оминати якщо не проблеми походження українського народу, то принаймні статусу української мови, зв'язку української мови / літератури з іншими слов'янськими, передовсім із російською. М. Петров – не виняток. У «Нарисах...» він приділив чимало уваги мовному питанню. Відразу у вступі науковець зазначив, що підтримує погляди М. Драгоманова й переконаний в інтенсивному впливі на українську літературу польської та російської культурних парадигм із домінуванням останньої [7, с. 15–16]. Відголоси цих впливів дослідник знаходив у творчості багатьох письменників нової доби, серед них і Кобзар.

На переконання М. Петрова, твори Т. Шевченка позначені впливом не лише національного фольклору, а й слов'янських літератур, що визначає світоглядний панславізм Кобзаря, його дружнє ставлення до всіх слов'янських народів, передовсім польського та російського. Дослідник не розвинув тези про зв'язок між польським та українським письменствами. Усього одним абзацом окреслив причини контактних і генетико-типологічних збігів у творчості А. Міцкевича та Т. Шевченка (обидва брали за основу поезії усну народну творчість; український письменник пробував перекладати твори польського сучасника), проте аналізу конкретних текстів для доказу цього висновку не надав. Окрім того, науковець присвятив абзац констатації факту впливу на Кобзаря чеської («Ян Гус») та сербської («Подражаніє сербському», 4 травня 1860) культур.

Натомість помітних на «внутрішньому» текстуальному рівні прикладів впливу російської літератури М. Петров навів значно більше. Щоправда, вони не переконливі. Так, літературознавець доходить висновку, що «Наймичка» Т. Шевченка написана під впливом романсу О. Пушкіна «Под

вечер осени ненастной» (схожі мотиви, майже ідентичні перші рядки); «Перебендя» – запозичення з «Пророка» М. Лермонтова та віршів «Пророк» і «Поет» О. Пушкіна (спільні мотив самотності поета та конфлікт «митець-натовп») [7, с. 365] тощо. Російськомовні повісті Т. Шевченка М. Петров трактує як спроби примирити українську та російську культури на «зовнішньому», більш очевидному й показовому рівні.

Завершуючи «літературно-критичний портрет» Т. Шевченка, М. Петров наголосив на значенні його творчості, відзначивши кількість перекладів «Кобзаря» на різні мови світу і силу впливу Шевченкового слова на українську літературу та сусідні – російську, польську та галицько-русинську.<sup>6</sup>

Очевидно, що, згідно з висновком М. Гнатюка, «підхід М. Петрова до історії літератури слід вважати певною мірою еkleктичним» [3, с. 60]. Попри актуальність і прогресивність, спроби науковця російського походження (!) представити огляд української літератури XIX ст., у «Начерках...» надто відчутна сила ідеологічних пут – дослідник зайняв компромісну позицію в питанні статусу України як держави, української мови та літератури як національних і/чи імперських.

Інакше ставився до проблеми зв'язків між українською та російською культурами О. Огоновський. І фактом звернення до рідної мови як мови науки, і назвою головної праці життя («Історія літератури руської» – підкреслено те, що українська література – пряма спадкоємиця і продовжувач традицій письменства Київської Русі), він засвідчив непохитність своєї «націоналістичної» позиції. У «Вступі» О. Огоновський безапеляційно заявив: «Літературу малоруську або русько-українську вважаємо окремою від літератури російської, тому що народність русько-українська є окремою від народності великоруської чи російської» [6, с. VIII],<sup>7</sup> «...Русини-Українці майже в цілій своїй історії являються народом чужим супроти московських своїх сусідів» [6, с. IX].<sup>8</sup> В «Історії» автор намагався довести це й розлогими розділами, присвяченими «загальним поглядам історичним та літературним», і компаративними спостереженнями, і аналізами життєвих шляхів та творчості українських письменників. Показовий у цьому аспекті «літературно-критичний портрет» Т. Шевченка.

О. Огоновського вважають одним із засновників шевченкознавства в Галичині. Як текстолог, редактор і видавець творів Т. Шевченка, він був головою комітету з видання спадщини Кобзаря; саме за його редакцією в 1892–1893 рр. вийшов друком двотомний «Кобзар». Як літературознавець, О. Огоновський видав монографію про поему Т. Шевченка «Гайдамаки» (Львів, 1879 р.), опублікував низку статей: «Критично-естетичний погляд на декотрі поезії Тараса Шевченка» (1872 р.), «Погляд на важніші думки Шевченкові», «Критично-естетичний погляд на баладу “Тополя”» (1873 р.), «Шевченка Тараса дитинний вік», «Шевченко маляр і поет», «Шевченко на науці» (1879) тощо. Цікавими науковими пошуками визначається і розділ про Т. Шевченка з «Історії літератури руської» [6, с. 442–577]. Матеріал логічно структуровано. У підрозділах «Дитячий вік Тараса», «Тарас на панській службі», «Шевченко вчиться малярству», «Звільнення Шевченка з кріпацтва», «Шевченко – Кобзар», «Товариство св. Кирила й Мефодія», «Шевченко в неволі», «Шевченко знов на волі», «Шевченко на Україні», «Тарас бажає жити над Дніпром», «Тараса недуга, смерть і похорони», «Погляд на поезії Тараса Шевченка», «Письма Тарасові в мові російській» наведено біографічні відомості й проаналізовано творчість Кобзаря. Як бачимо, огляди життя і художнього доробку письменника непропорційні – аналіз творчості поступається ґрунтовно викладеній біографії (автор звертає

<sup>6</sup> Показове ігнорування М. Петровим культурної цілісності України. На відміну від нього, О. Огоновський наголошував, що українці – єдина нація, яка проживає на етнічних землях у межах двох держав – Росії та Австро-Угорщини.

<sup>7</sup> Особливості оригінального правопису не збережено.

<sup>8</sup> У «Вступі» О. Огоновський не лише розставляє акценти в проблемі походження української та російської мов, розгромлюючи теорію Погодіна-Соболевського, а намагається доказати, що і на мовному, і на культурному, ментальному та навіть фізіологічному рівнях українці й росіяни різні: «Так отже Русини-Українці відрізняються від росіян не тільки мовою, але й статтю тіла, звичаями, темпераментом чи взагалі вдачею душевною. Українці мають статть тіла рослу і струнку, визначаються тонким рівним носом, чорнявим волоссям і чорними очима. Вони ведуть мирне родинне життя, люблять спів і музику і нахилиються до демократичного свобідного ладу суспільного. ...Росіяни (Москалі)... зросту більше малого, аніж високого; вони мають ніс кирпатий, біляве волосся і сиві або голубі очі. В родинному їхньому житті жінка займає становище низьке, вони не виявляють замилювання співом і музикою, і взагалі вдача їхньої душі менш ідеальна і поетична, аніж вдача Русина-Українця. ... У селах українських стоять гарні хати в садах, між тим коли Росіяни задовольняються бідними хижими...» [6, с. X–XI].

увагу на маловідомі на той час подробиці з життя Т. Шевченка, не оминає інтимних моментів, ідеологічних контрверсій тощо). Наводячи біографічні факти, О. Огоновський звертається до з'ясування культурно-історичних умов появи того чи того твору, історії його виходу у світ, рецепції сучасниками; окрім того, цитує і коментує Шевченкові твори з автобіографічною основою і робить висновок про значення «Кобзаря» (після його появи «...в одну мить зникла апатія до рідного слова... Тепер навіть пани любувались музою українського поета, і дізнались, що мова батьківська є справді чудова» [6, с. 470]). Він приділяє багато уваги характеристиці ідей Кирило-Мефодіївського товариства й пов'язує Шевченків арешт не так з участю в цьому братстві, як з антимоноархічним спрямуванням його творчості (у цьому контексті відзначає поему «Кавказ») [6, с. 476–482].

Аналізуючи художню спадщину Т. Шевченка, О. Огоновський, як і М. Петров, не пропонує чіткої періодизації, в основу дослідження кладе хронологічний і тематичний принципи. Згідно з його поглядами ранній етап творчості Т. Шевченка означений появою типологічно близьких балад, ґрунтованих на традиціях усної народної творчості й позначених впливом «літературного напрямку» В. Жуковського та І. Козлова [6, с. 530] (перегук зі спостереженням М. Петрова). Характеризуючи їх, О. Огоновський виокремив «Причинну» як твір, написаний «справдешнім романтиком» [6, с. 531]. Ознак романтизму вказано не було, дослідник лише детально виклав зміст твору. Аналізуючи «Тополлю», він звернув увагу на змістовий рівень: відзначив, що її форму «зложив автор вельми симетрично і справді артистично» [6, с. 532].

Як і М. Петров, О. Огоновський простежує еволюцію Шевченкової творчості в бік посилення реалістичного начала, однак етапним твором вважає «Утоплену»: саме в цій баладі вперше виявилися ознаки долання Т. Шевченком чистого романтизму – він «намагався погодити романтизм з напрямом реальним» [6, с. 531]. Щоправда, ця теза науковця залишилася бездоказовою: поетикально-стильових ознак романтичної чи реалістичної художніх систем не було названо.

Ґрунтовніший, порівняно з попередніми, аналіз романтично-реалістичної «Катерини». По-перше, крім викладу змісту, О. Огоновський характеризує її поетикальні особливості: «...визначається Катерина найкращими поетичними образами, спокійними високо-умними рефлексіями і чудовою мелодійною мовою» [6, с. 534]. По-друге, помічає і в контексті націоналістичних ідей розкодовує підтекст поеми: «Поет заявив тут, неначе в алегорії, долю України, занапашену Москвою» [6, с. 534].

Варто відзначити й аналіз О. Огоновського «Наймички» Т. Шевченка. Якщо, обґрунтовуючи реалістичність поеми, дослідник не виглядає переконливим, то теорію М. Петрова про вплив на «Наймичку» романсу О. Пушкіна «Под вечер осенью ненастной» розбиває «в пух і прах»: доводить, що мотиви «Наймички» відомі в різних національних культурах, що Т. Шевченко, на відміну від російського класика, показав увесь життєвий шлях покритки й наповнив твір національним колоритом.

Виокремлює О. Огоновський і Шевченкові твори на козацько-гетьманську тематику. Викладаючи їхній зміст, науковець звертає увагу на формальну організацію творів. Скажімо, відзначає щодо «Гамалії»: «Мова сеї думи єсть вельми ядрениста, а живі образи творять неначе панораму найкращих картин природи і бувальщини» [6, с. 538]; щодо поеми «Гайдамаки» зазначає: «Жахливі сцени... вмів поет влагодити то чудовими ідилічними образами... то веселим співом кобзаря і гулянкою гайдамаків... то елеґійними рефлексіями самого поета. Коли ж контрасти тіні і світла зливаються тут в гармонійну цілість, то й ефект усєї поеми є й справді величний» [6, с. 540]. Як бачимо, О. Огоновський фіксує влучні поетикально-стильові характеристики творів, однак ще не усвідомлює органічності зв'язку між формальними та змістовими компонентами (для нього вони поки що роз'єднані – окремі системи, кожна з яких важлива сама по собі). Дослідник ще далекий від розгляду тексту як багаторівневої художньої структури.

На відміну від М. Петрова, який лише фіксував ту чи ту критичну рефлексію, західноукраїнський науковець, звертаючись до специфіки рецепції творів Т. Шевченка, зазвичай обґрунтовує і свою думку. Показова дискусія з І. Франком щодо мистецької вартості поеми «Гайдамаки». О. Огоновський, спростовуючи зауваги опонента, називає цю поему вершиною поетичної творчості Кобзаря.<sup>9</sup>

<sup>9</sup> Дискусія між І. Франком та О. Огоновським щодо «Гайдамаків» Т. Шевченка розпочалася після виходу у світ присвяченої аналізу цієї поеми монографії в авторстві останнього. І. Франко, не погоджуючись із високими оцінками, опублікував статтю-рецензію «Чи можна “Гайдамаків” назвати поемою історичною і найкращою в естетичнім вигляді». В «Історії літератури руської» О. Огоновський доказав неконструктивність критики І. Франка: безпідставність зауваг про формально-стильову та змістову недосконалість твору.

Якщо М. Петров лише побіжно згадав про заборонені цензурою твори Т. Шевченка, то О. Огоновський чимало уваги приділив спрямованим проти царської сваволі поемам «Сон», «Кавказ», «Неофіти». Докладною характеристикою відзначений «Сон». Західноукраїнський літературознавець, проаналізувавши протилежні оцінки М. Драгоманова, І. Франка та Ф. Свистуна, зробив свій висновок про поему: «І справді, хоч поодинокі думки сеї поеми суть вельми гарні, то однако нема органічної цілості в сім творі поетичнім, не видно поетичного супокою і одвітної перспективи в змалюванні поодиноких образів сеї поеми» [6, с. 549].

У літературознавстві XIX ст. утвердилася думка про властиве Кобзареві ідеалізування козаччини. Під час прочитання поем «Сон» та «Розрита могила» О. Огоновський помічає елементи Шевченкової критики козаків, власне їхньої верхівки – панів-гетьманів, які «не дбали про добро народу» [6, с. 544]. Спостереження такого плану були й у дослідженні М. Петрова.

Не обминає О. Огоновський і проблеми світоглядних орієнтирів та суспільно-політичних уподобань Т. Шевченка, однак, порівняно з М. Петровим, приділяє їм значно менше уваги. Посилаючись на висловлені в статті «Шевченко, українофіли і соціалізм» думки М. Драгоманова та власні спостереження над творами Кобзаря, дослідник робить висновок, що поет є «тямушим демократом», а не «дійсним революціонером», оскільки «став зачіпати не тільки неволю в державі, але заговорив сміле слово і про неволю в громаді» [6, с. 555], тобто обстоював право людини не лише на соціальну свободу, а й на волю в екзистенційному вимірі. У цьому контексті О. Огоновський розставляє акценти в дискусійній і дотепер проблемі ставлення Кобзаря до церкви та релігії. Науковець переконливо доводить, що Т. Шевченко розрізняв церкву як державну інституцію та церкву як «храм душі». Першу не визнавав, перед другою поклонявся. Висновок літературознавця однозначний: «Читаючи поезії Шевченка, помічаємо глибоку релігійність і віру в Бога, яку він заявляв до кінця свого життя» [6, с. 557].

Визначаючи основну ідею тексту та специфіку її розкриття на змістовому і формальному рівнях, О. Огоновський аналізує поеми «Іван Гус», «Великий льох», «Розрита могила», послання «І мертвим, і живим...» та навіть не згадану М. Петровим драму «Назар Стодоля». Значно більше уваги, порівняно з київським професором, приділяє О. Огоновський проблемі перекладу й рецепції Шевченкових творів; із гордістю констатує, що «Кобзар» відомий навіть у Західній Європі. В окремому підрозділі дослідник характеризує російськомовні повісті Т. Шевченка. Традиційно виклад їхнього змісту супроводжують окремі зауваги про стиль. Для О. Огоновського проза Т. Шевченка цінна не як зразок художнього тексту, а як джерело біографічних фактів, матеріал, який дає змогу зазирнути у творчу лабораторію митця, заглибитися в його внутрішній світ.

В О. Огоновського, як і в М. Петрова, немає ґрунтового висновку до присвяченого Т. Шевченкові розділу. Дослідник зазначає: «Поетичні його твори суть вірним образом життя матері-України, котра в терновім вінці стоїть заплакана між слов'янськими своїми сестрицями. Єдиною одрадою в її лихолітті є добра її слава, котра піснею Кобзаря слалася голосною в цілому світі» [6, с. 577]. Такі «ліричні відступи» з'являються в дослідженні львівського професора досить часто, що показово для етапу становлення наукового стилю. Підсумкові судження-штампи наведено і в кінці підрозділу, присвяченого розгляду лірики Т. Шевченка; про значення творчості Кобзаря йдеться і в останніх рядках другого тому «Історії...».

**Висновки та перспективи подальшого дослідження.** Попри синхронність появи перших робіт з історії української літератури – «Нарисів з історії української літератури XIX століття» М. Петрова та «Історії літератури руської» О. Огоновського, – дослідження західноукраїнського науковця більш ґрунтовне: докладно окреслено суспільно-історичні та культурні умови розвитку літератури в той чи той період, зібрано й представлено більше фактів із життя письменників, менше місця відведено викладам змісту творів, краще проаналізована специфіка рецепції того чи того твору тогочасними критиками, автор хоча й непослідовно, проте наводить свої аргументи та висновки з приводу дискусійних літературознавчих питань. (До речі, жанрове означення роботи М. Петрова – «Нариси...» – вказує, що він не прагнув подати повний систематичний курс з історії літератури).

У методологічному аспекті М. Петров залишається в межах культурно-історичної школи (навіть примітивізує її ідеї), натомість О. Огоновський використовує, окрім культурно-історичного, біо- та бібліографічного наукових підходів, прийоми формального і філологічно-естетичного аналізу (щоправда, ще не вміє органічно поєднувати їх, розвідці властивий методологічний еkleктизм). Обидва

дослідники застосовують елементи компаративістського дослідження. «Нариси...» М. Петрова – ілюстрація розвитку літературознавчої думки в матеріалістично-позитивістську епоху, з «Історією...» О. Огоновського пов'язаний період антипозитивістського зламу на шляху до становлення модерного літературознавства.

Щодо рецепції Т. Шевченка, то обидва автори вважають Кобзаря основоположником української літератури, високо оцінюють його творчість і прочитують її у світлі поглядів на українську культуру та її зв'язки з культурою російською, які, своєю чергою, яскраво презентують панівні в Україні та Росії суспільні настрої. М. Петров, доводячи потребу дослідження української писемності, намагається навести якомога більше прикладів впливу літератури метрополії на творчість українського класика, натомість О. Огоновський дискутує з висновками М. Петрова, доводить окремішність українського письменства, національну самобутність і знаковість творчості Т. Шевченка. Показово й те, що дослідження М. Петрова написане російською мовою, О. Огоновського – українською. Перший представляє «компромісну»/«еклектичну» позицію щодо статусу української мови й літератури (відчутна його залежність від концепції «літератури для домашнього вжитку»); другий – послідовно націоналістичну.

М. Петров та О. Огоновський, зображуючи «літературно-критичний портрет» Т. Шевченка, спочатку розкривають його біографію, потім – творчість. Систематизуючи матеріал, який стосується творчості Кобзаря, використовують хронологічний і тематичний принципи. У процесі дослідження обидва науковці приходять до висновку, що ідіостиль Т. Шевченка розвивався в напрямі посилення «соціального начала», але про фазу «чистого реалізму» в жодному дослідженні не йдеться; не визначено також поетикально-стильових ознак романтичної/реалістичної художньої системи. Розкриття проблеми еволюції творчого методу Т. Шевченка М. Петров поєднав із проблемою особливостей викристалізації його панславістських ідей (саме через цю призму розглянув твори письменника). О. Огоновський лише принагідно згадує про Кобзареве слов'янофільство. Дослідники визначають однакові тематичні групи творів Т. Шевченка. Оцінюючи дискусійні «Гайдамаки», обидва відносять поему до найкращих творів поета (підстава в кожного з них своя – О. Огоновський говорить про досконалість поеми на змістовому та формальному рівнях, М. Петров цінує в ній правдивість відтворення соціального укладу в Україні XVIII ст.). Науковці наголошують, що Т. Шевченко далекий від ідеалізування козаччини й у «Сні» та «Розритій могилі» критикує козацьких старшин-перевертнів. Обидва дослідники основну увагу приділяють поетичній спадщині Т. Шевченка; О. Огоновський, на відміну від М. Петрова, характеризує ще й драму «Назар Стодоля», подає повнішу інформацію про переклади «Кобзаря».

«Нариси...» М. Петрова та «Історія...» О. Огоновського показові для періоду становлення шевченкознавства й літературознавчої методології.

#### *Джерела та література*

1. Александрова Г. Перша авторська версія нового українського письменства / Галина Александрова // Петров Н. И. Очерки истории украинской литературы XIX столѣтия / Н. И. Петров ; передм. і прим. Г. А. Александровой. – К. : Київ. ун-т, 2008. – С. 3–14.
2. Бондар О. Брати Огоновські – видатні діячі другої половини XIX ст. [Електронний ресурс] / Олег Бондар ; Держ. архів Львівської обл. – Режим доступу : [www.archive.lviv.ua/materials/publications/articles/brati-ogonovski-vidatni-dijachi-drugoji-polovini-khikh-st](http://www.archive.lviv.ua/materials/publications/articles/brati-ogonovski-vidatni-dijachi-drugoji-polovini-khikh-st)
3. Гнатюк М. Проблема «корпусу» історії української літератури кінця XIX – початку XX ст. [Електронний ресурс] / Михайло Гнатюк. – Режим доступу : [www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?C21CO.DOWNLOAD=1&Image\\_file\\_name=PDF/Fils\\_2010\\_13\\_12.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21CO.DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Fils_2010_13_12.pdf)
4. Дашкевич Н. П. Отзыв о сочинении г. Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX столетия» / Н. П. Дашкевич ; упоряд., передм., прим., покажч. імен Г. А. Александровой. – Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2013. – 352 с.
5. Демська-Будзуляк Л. М. Антипозитивістичний поворот та початок українського модерного літературознавства [Електронний ресурс] / Л. М. Демська-Будзуляк. – Режим доступу : [www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/3208/1/De1/Demaska-Budzuliak\\_Antypozytyvistychnyi\\_povorot%20.pdf](http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/3208/1/De1/Demaska-Budzuliak_Antypozytyvistychnyi_povorot%20.pdf)
6. Огоновський О. Історія літератури руської [української]. Ч. II (1–2) : Вік XIX (Поезія. Драма) / Омелян Огоновський. – Львів : [б. в.], 1889. – Фотопередрук Олекси Горбача. – Мюнхен : [б. в.], 1991. – 960 с.
7. Петров Н. И. Очерки истории украинской литературы XIX столѣтия / Н. И. Петров ; передм. і прим. Г. А. Александровой. – К. : Київ. ун-т, 2008. – 479 с.

**Головий Оксана. Творчество Тараса Шевченко в рецепции Н. Петрова и Е. Огоновского: к проблеме становления шевченковедения.** В статье установлено, что первые научные труды с истории украинской литературы – написанные на русском языке «Очерки истории украинской литературы XIX столетия» Н. Петрова и «Історія літератури руської» Е. Огоновского – концептуальные в плане очертания общественно-политической, культурной, языковой и литературоведческой ситуации в Украине 1880–1890-х гг. Н. Петров представляет «компромиссную»/«эkleктическую» позицию: он, акцентируя на необходимости изучения истории украинской литературы, при прочтении творчества Т. Шевченко наводит доказательства его панславистской мировоззренческой ориентации с доминированием симпатий к России и обосновывает мысль об интенсивном влиянии имперского писательства на Кобзаря и всю украинскую литературу. Вместо этого Е. Огоновский доказывает самостоятельность и органичность украинской культуры. Согласно его концепции, творчество Т. Шевченко базируется на национальных украинских традициях и символично для Украины. В методологическом аспекте М. Петров остается в рамках культурно-исторической школы; Е. Огоновский использует, кроме культурно-исторического, био- и библиографического научных подходов, приемы формального и филологически-эстетического анализа. Оба ученых используют элементы компаративистского исследования. «Очерки...» М. Петрова – иллюстрация развития литературоведческой мысли в материалистически-позитивистическую эпоху, с «Историей...» Е. Огоновского связан период антипозитивистического поворота на пути к становлению современного литературоведения. Е. Огоновский исследовал творчество Т. Шевченко значительно глубже.

**Ключевые слова:** Т. Шевченко, история украинской литературы, рецепция, методология, национальный вопрос, культурно-историческая школа, антипозитивистический поворот.

**Goloviy Oksana. The Works of T. Shevchenko in the Reception of M. Petrov and O. Ohonovskiy: the Problem of Formation of the Study of Shevchenko's Inheritance.** The article determines that the first works in the history of Ukrainian literature "An Outline of the History of Ukrainian Literature" by M. Petrov (written in Russian) and "The History of Russian Literature" by O. Ohonovskiy (written in Ukrainian) are the central ones in the description of the social and political, cultural, language and literary situation in Ukraine during the years 1880–1890. M. Petrov shows "compromise" / "eclectic" attitude: while reading the works of T. Shevchenko he gives evidence of the Pan-Slavic world outlook orientation with the predominance of the sympathy for Russia and explains the idea of the intense influence of imperial literature upon Kobzar and the whole Ukrainian literature emphasizing on the necessity of the studying of the history of Ukrainian literature. But O. Ohonovskiy proves the independence and organicity of the Ukrainian culture. According to his conception the works of T. Shevchenko are based on the national Ukrainian traditions and they are symbolic for Ukraine. In the methodological aspect M. Petrov is still in the limits of the cultural and historical school but O. Ohonovskiy uses the ways of the formal, philological and aesthetic analysis besides the cultural and historical, bio- and bibliographical scientific approaches. Both scientists use the elements of the comparative research. "An Outline..." by M. Petrov is the illustration of the development of the literary thought in the materialistic and positivist period. The period of the antipositivist turning point on the way to the formation of the modern study of literature is connected with "The History..." by O. Ohonovskiy. O. Ohonovskiy performed deeper analysis of the works of T. Shevchenko.

**Key words:** T. Shevchenko, history of Ukrainian literature, reception, methodology, national problem, cultural and historical school, antipositivist turning point.

Стаття надійшла до редколегії  
06.11.2014 р.

УДК 82-1/-9(477)

Марина Довіна

### Революційна картина світу в поезії панфутуристів (на матеріалі «Жовтневого збірника»)

Статтю присвячено поетико-стилістичному та ідейному аналізу «Жовтневого збірника панфутуристів». Доведено, що у збірці реалізовано принцип еструкції: ідеологічний запит відображений на ідейному рівні, а особливості естетичної платформи – на поетико-стилістичному. З'ясовано, що *Жовтень*, *електрика*, *місто*, *творчість* стали основними категоріями моделювання революційної картини світу в поезії футуристів.

**Ключові слова:** футуризм, еструкція, революційна картина світу, Жовтень.

---

© Довіна М., 2014